

Nedim Zahirović

(Centar humanističkih znanosti za povijest i kulturu Istočne Europe,
Sveučilište u Leipzigu, Njemačka)

O TURSKOM MESDŽIDU U VIDOVcima POKRAJ POŽEGE

UDK 726:297(497.5 Vidovci)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. 10. 2011.

Prilog se bavi pitanjem identifikacije utemeljitelja turskog mesdžida u Vidovcima pokraj Požege. Iz jedne bilješke u osmanskom defteru Mxt. 571, koji se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču, može se zaključiti da je ovaj mesdžid dao sagraditi derviš po imenu Husejn-dede, koji je bio i nastanjen u Vidovcima.

Cljučne riječi: osmansko osvajanje, mesdžid, derviški redovi, Husejn-dede, Vidovci, Požega, 16. stoljeće.

Poslije pada pod osmanlijsku vlast 1537. godine Požega i njena okolica još neko su vrijeme ostali poprište borbi između osmanlijskih i kršćanskih snaga. Turcima je do 1540. godine pošlo za rukom da učvrste vlast na tom području i uvedu redovnu upravu. Požega je tako postala upravno središte istoimenog sandžaka a prvim požeškim sandžakbegom imenovan je Arslan, sin tadašnjeg smederevskog sandžakbega Mehmed-bega Jahjapašića.¹ Nakon stabilizacije osmanlijske vlasti Požega je uz promjene demografskog karaktera počela mijenjati i svoj vanjski izgled poprimajući obilježja orijentalno-islamskog grada. Ove promjene su posebice bile intenzivne nakon daljih osmanlijskih

¹ Nenad Moačanin, "Ratovanje i osnivanje upravnih jedinica u srednjoj Slavoniji", u: *Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u Novom veku do Karlovačkog mira 1699.*, ur. Vasa Čubrilović (Beograd, 1989), 114-124; isti, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod, 2001), 6-7. O Arslan-begu (kasnije Arslan-paša) vidi detaljnu biografsku skicu u Markus Köhbach, *Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa* (Wien-Köln-Wiemar, 1994), 220-224.

osvajanja u Slavoniji 1552. godine.² Jedna od najočitijih izmjena u vanjskom izgledu grada bila je pojava islamskih bogomolja, džamija, mesdžida i tekija.³ U gradu Požegi postojalo je osamdesetih godina 16. stoljeća 10-11 islamskih bogomolja, a 1666. godine 14-15.⁴ Iako muslimani Slavoniju nisu nastanjivali u onom broju kao što je bio slučaj sa Bosnom, proces islamizacije bio je ipak toliko jak pa su oni živjeli kako u slavonskim gradovima tako i u selima, štaviše u 16. stoljeću u selima u Požeštini približno jednu polovicu stanovništva činili su muslimani.⁵

Jedno od muslimanskih sela bili su i Vidovci kraj Požege. Selo je prema popisu iz 1579. godine imalo 18 kuća, 17 muslimanskih i jedna kuća je bila kršćanska. Podaci iz popisa govore da su u Vidovcima te godine živjeli Memi, koji je bio imam u džamiji, i Husejn za kojeg se navodi da je bio hodža (vjeroučitelj).⁶ Koliko je meni poznato, pitanje tko i kada je utemeljio džamiju (mesdžid) u Vidovcima koja je bila pribrajana ostalim gradskim džamijama ostalo je neriješeno. Fazileta Cviko-Hafizović bavila se u više radova poviješću Slavonije i Požege u razdoblju osmanlijske vlasti i u svom zadnjem radu posvećenom ovom području ona, kako ćemo vidjeti, sasvim opravdano mesdžid u Vidovcima dovodi u vezu s dervišima, ali pitanje identifikacije njegovog utemeljitelja ostavlja po strani.⁷ Nenad Moaćanin pretpostavlja da je ovaj mesdžid mogao biti utemeljen još oko 1550. godine od strane Bali-bega Malkočevića.⁸ On također ukazuje na jednu bilješku koja je unesena u popisni defter TT 351 iz 1561. godine, prema kojoj su stanovnici sela plaćali poreze, ali su od nekih izvanrednih nameta kao što su „služba zapovjednicima“ i „devširme“ bili oslobođeni, zaključujući da je vlast imala nekakav interes da se u ovom selu razvija islamski nukleus.⁹

² Nenad Moaćanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)* (Jastrebarsko, 1997), 45.

³ Mesdžid je manja džamija (obično bez minareta) u kojoj se ne obavlja zajednička molitva petkom, a tekija zgrada u kojoj se okupljaju derviši i obavljaju svoje obrede, v. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, (Sarajevo, 1989), 460 i 607.

⁴ Moaćanin, *Požega*, 90.

⁵ Nenad Moaćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine* (Slavonski Brod, 2001), 43.

⁶ *Popis sandžaka Požega 1579. godine. Defter-i mufassal-ı liva-i Pojega 987.*, ur. Stjepan Sršan, prev. Fazileta Hafizović (Osijek, 2001), 51.

⁷ Fazileta Hafizović, “Slavonija – pitanje uloge derviša u širenju islama“, u: *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija*, ur. Rešid Hafizović (Sarajevo, 2011), 279.

⁸ Moaćanin, *Požega*, 90.

⁹ Moaćanin, *Požega*, 45. O pitanju datacije ovog popisa v. isto, 21-22.

Odgovor na pitanje tko je utemeljio džamiju u Vidovcima pruža nam jedna bilješka u timar-defteru koji se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci u Beču. Defter, koji se vodi pod signaturom Mxt. 571, sadrži 384 listova i obuhvata period od 980. do 983. hidžretske godine (1572.-1576.).¹⁰ U ove deftere bilježeni su prijenosi prava na uživanje timara kao i promjene vezane za visinu prihoda osoba, koje su vršile službu u osmanskome vojno-upravnom aparatu.¹¹ Ovaj defter pruža obilje podataka o povišicama plaća koje su dobijane zbog uspješnog učešća u borbama koje su vođene skoro bez prestanka na cijelome graničnom području u okviru tzv. "Malog rata" ("Kleinkrieg").

Bilješka u kojoj je pomenut utemeljitelj mesdžida u Vidovcima glasi ovako:

Nāhiye-i Orlāvsqa der livā-ı Pōžeğa

tīmār-ı Hüseyn-dede imām-ı mesğid der-qarye-ı Vīdofče ‘an taḥvīl-ı Eynehān Šīrmerd

‘an çift-i qarye-i Pāvlofče ve ğayrihī tābi‘-i mezbūr 1500

Bundan esbaq iṣbu 1500 aqče ile Pōžeğa mustahfızlarından olan Eynehān Šīrmerd fevt olub gedügi maḥlül olmağın yine qal‘e-i mezbüre qurbında Vīdofče nām qaryede ṣalāt-ı evqāt-ı ḥamse edā içün bir mesğid binā eyleyen iṣbu Hüseyn-dede ğemā‘at-ı müsłimīne mezbūr gedügiyle qal‘e-i mezbūrda imām olmaq üzre sanğağı-begi i‘lām etmegın tevğth olunub berāt-ı šerif içün tezkire vērildi taḥrīren fī 4. Zi l-qa‘de 980¹²

Nahija Orljavska u sandžaku Požega

Timar Husejn-dedeta, imam mesdžida u selu Vidovci, dodijeljeno od Ejnehana Širmerda

Od zemljarine u selu Pavlovci¹³ koje pripada pomenutoj nahiji i drugog 1500

Budući da je još ranije požeški sandžakbeg javio da je Ejnehan Širmerd, koji je bio jedan od vojnika u tvrđavi Požega, umro a njegov timar od 1500 akči ostao upražnjen, pa je on predložio da se upražnjeni timar dodijeli Husejn-dedetu, koji u blizini pomenute tvrđave u selu Vidovci gradi mesdžid u kojem

¹⁰ O ovom defteru v. Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 2 sv. (Wien, 1865), 467.

¹¹ O ovoj vrsti deftera v. Ludwig Fekete, *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, 1 sv. (Budapest, 1955), 105.

¹² Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Mxt. 571, fol. 78r.

¹³ Pavlovci Požeški, sjeverno od Boričevaca, v. *Popis sandžaka Požega*, 96.

će biti obavljano svih pet dnevnih molitvi uz uvjet da on bude imam džematu muslimana u pomenutoj tvrđavi, to se njemu dodjeljuje timar i data je tezker-a kako bi se mogao izdati časni berat. Ubilježeno 4. zulkadeta 980. godine (08. 03. 1573.).

Riječ “dede” koja se pojavljuje uz Husejnovu ime turskog je porijekla i njome se, između ostalog, označava i stariji derviš (pobožnjak) ili pročelnik jedne derviške tekije.¹⁴ To nam govori da je ovaj mesdžid istovremeno služio i kao derviška tekija.¹⁵ Derviški redovi igrali su iznimno važnu ulogu u povijesti osmanlijske države. Sâm Osman, rodonačelnik dinastije, bio je prema kazivanju osmanskih kronika oženjen kćerkom jednog derviškog šejha, koji je tumačeći jedan Osmanov san prerekao vladavinu njegovih nasljednika.¹⁶ Oni su nadgledali javno mnijenje, bdjeli nad provođenjem zvaničnog islama, u vrijeme vojnih pohoda brinuli o podizanju borbenog duha osmanlijske vojske. Za janjičare, elitni dio osmanlijske vojske, posebice je bio vezan derviški red beктаšija.¹⁷ Na političku elitu veliki utjecaj u 16. stoljeću imali su redovi halvetija i nakšibendija.¹⁸ Od sredine 17. stoljeća počinje rasti i utjecaj derviškog reda mevlevija čiji su se predstavnici držali društvenom elitom i svoje djelovanje obično razvijali u gradskim središtima.¹⁹ Kao protuuslugu za djelovanje na razvijanju i učvršćivanju ideološkog temelja osmanlijske vlasti derviši, odnosno derviški šejhovi, kadkada su od države dobijali prihode iz kojih su mogli sebi da obezbijede materijalnu egzistenciju. Isto tako država je često dervišima velikodušno darivala parcele na kojima su oni mogli graditi svoje tekije, svratišta i konačišta za putnike, odnosno veće zemljišne površine od čijih bi se prihoda osiguravalo održavanje sagrađenih objekata.

Spektar djelovanja derviških redova obuhvatao je također i širenje islama među nemuslimanskim stanovništvom, prvo u Anadoliji a zatim i u Rume-lijii, evropskom dijelu Osmanlijskog Carstva. Suraiya Faroqhi navodi jedan

¹⁴ *The Eycyclopaedia of Islam*. New Edition, 11 Vols. (Leiden-London, 1965), 2: 199-200, s. v. “Dede“ (Fr. Taeschner).

¹⁵ O derviškim redovima v. John Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam. With a New Foreword by John O. Voll* (New York, 1998).

¹⁶ Caroline Finkel, *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire 1300-1923* (London, 2005), 2.

¹⁷ O derviškom redu beктаšija v. Georg Jacob, *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis* (Berlin, 1908); Suraiya Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien. Vom späten 15. Jahrhundert bis 1826* (Wien, 1981).

¹⁸ Nathalie Clayer, *Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours* (Leiden-New York-Köln, 1994); Dina Le Gall, *A Culture of Sufism. Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700* (New York, 2005).

¹⁹ Alberto Fabio Ambrosio, *Vie d'un derviche tourneur. Doctrine et rituels du soufisme au XVIIe siècle* (Paris, 2010).

obrazac prema kojem su derviški šejhovi djelovali u Anadoliji. Prvo bi se na slabo naseljenom mjestu nastanio jedan istaknuti pobožnjak (baba) koji bi počeo propovijedati islam i skupljati sljedbenike. Zatim bi se dobrovoljnim priložima podigla bogomolja uz koju bi nakon svoje smrti bio sahranjen taj pobožnjak a mjesto bi kasnije postalo posjećivano i poštovano od mjesnog stanovništva.²⁰ Izgleda da je taj obrazac slijeđen i u evropskom dijelu Osmanlijskog Carstva, kako u Rumeliji tako i u graničnim područjima kakva su bila Bosna i Slavonija.²¹ Međutim, treba kazati da je dolazak jednog broja derviša u granično područje nakon osmanlijskih osvajanja bio plod već unaprijed promišljenih mjera za stabilizaciju i funkcioniranje osmanlijske vlasti. Velika većina derviških šejhova koji su se krajem 15. i kasnije tokom 16. stoljeća naselili u graničnom području (serhat) dolazili su iz unutrašnjosti, iz Rumelije i iz Anatolije, što je vjerojatno bio slučaj i s derviškim šejhovima u Požegi, odnosno Vidovcima.²²

Naprijed spomenuta bilješka iz popisa iz 1579. godine kazuje nam da je dužnost imama u mesdžidu u Vidovcima vršio Memi a da je Husejn bio vjeroučitelj. Ovaj Husejn biti će navjerojatnije istovjetan s Husejn-dedetom, utemeljiteljem mesdžida. U bilješci u defteru Mxt. 571 pisar upotrebljava participativni (binā eyleyen) od glagola binā eylemek (graditi) što nam govori da je u momentu pisanja ove bilješke mesdžid u Vidovcima bio u izgradnji. Moguće je da je on do 1579. godine priveo kraju izgradnju ovog mesdžida, napustio imamsku službu u požeškoj tvrđavi i povukao se u Vidovce. Za sada mi ostaje nepoznato što se s Husejn-dedetom kasnije zbilo i kada je on svoj život završio. Isto tako mi ostaje nepoznato kojem derviškom redu je Husejn-dede pripadao. Titula „dede“ najviše se sreće kod mevlevijskih šejhova, ali to ne mora značiti da je i Husejn-dede bio pripadnik ovog derviškog reda. U svakom slučaju treba kazati da je u Slavoniji u 16. stoljeću najvjerojatnije halvetijski red imao najviše pristalica.²³

²⁰ Suraiya Faroqhi, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (München, 2000), 26.

²¹ O derviškim redovima na teritoriji nekadašnjeg Bosanskog pašaluka v. Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslavenskim zemljama s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo, 1986) i radove više autora (Hatice Oruç, Fazileta Hafizović, Hatidža Čar-Drnda, Mehmet Cemal Öztürk, Elma Korić) u tematskom poglavlju „Derviški redovi i tekije u Bosni“ u: *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija*, ur. Rešid Hafizović (Sarajevo, 2011), 265-326.

²² O jednom sličnom slučaju u kojem je glavni protagonist bio izvjesni Sinan-baba pisao sam u jednom ranijem radu. Ovaj Sinan-baba je najvjerojatnije polovicom 16. stoljeća došao u Srebrenik i u blizini srebreničke tvrđave sagradio mesdžid koji je istovremeno služio i kao tekija. Nakon njegove smrti 1601./1602. godine on je pokopan pored mesdžida a nad njegovim grobom sagrađeno je turbe koje okolno stanovništvo i danas posjećuje, v. Nedim Zahirović, „Šejh Sinan iz Srebrenika“, *Gračanički glasnik* 16 (2003), 34-37.

²³ Moačanin, *Slavonija*, 89.

Summary

ON THE OTTOMAN MASJID IN VIDOVCI NEAR POŽEGA

The city of Požega and its surroundings experienced many changes after the Ottoman conquest in 1537 and the subsequent period of Ottoman rule. One of the most significant changes occurred with the erection of Muslim sacred buildings like mosques, masjids and derwish lodges. One of these sacred structures was the masjid in the village of Vidovci very close to the city of Požega. This masjid has been mentioned in several publications but the question as to who founded it has not been resolved to date. On the basis of one Ottoman register (Mxt. 571) kept in the Austrian National Library in Vienna we are able to identify its founder. According to one remark of this register dated March 8th, 1573, the masjid of Vidovci was built by a certain Hüseyndede who lived in this village. We can assume that Hüseyndede was one of many derwishes who came and settled in the Ottoman border zone in Europe. The date of his death and the name of the derwish order to which Hüseyndede belonged still remain unknown.

Key words: Ottoman conquest, masjid, derwish orders, Požega, Vidovci, Hüseyndede, 16th century.